
2. poglavje

METODOLOŠKA RAZMATRANJA

Metodološki pristupi u ruralnim studijama

U ovom poglavlju izlažem ukratko različite metodološke pristupe koji se primjenjuju u ruralnim studijama i njihove međusobne odnose. Ruth Panelli (2006.) razlikuje i opisuje određen broj različitih metodologija koje se primjenjuju (npr. pozitivističku i kvantitativnu, hermeneutičku, feminističku, postmodernu i poststrukturalističku). Slijedi sažet prikaz njezine analize u kojoj izlaže kontekstualne utjecaje u društvu i izvan njega te filozofsku usmjerenost na struku ruralne društvenosti i prakse istraživanja ruralnoga društva.

i) Pozitivističke i kvantitativne studije usredotočene su na promatranje i mjerenje materijalnih i opipljivih društvenih varijabli, uz posebnu posvećenost objektivnom dokumentiranju ruralnih društvenih fenomena. Nakon industrijalizacije poljoprivrede i modernizacije cilj tih pozitivističkih metodologija bio je uspostaviti generičke obrasce i odnose koje se može sustavno provjeravati. Rezultat je bilo stvaranje mapa, statistika i modela ruralnog društva (npr. modela populacijskih promjena i hijerarhije unutar naselja).

ii) Hermeneutički pristupi ističu popularnost humanih ljudskih priča s terena u suvremenom ruralnom društvu tako što istražuju materijalne i simboličke dimenzije svakodnevnoga života (npr. radne obrasce i događaje u zajednici). Cilj takva pristupa jest dokumentirati prikaze i značenja onih ruralnih iskustava koja su posebna, a ne generička. Pažnja se pridaje dubinskom promatranju, opisu i tumačenju ruralnih iskustava i značenja. Nadalje, ističe se predanost kolektivnim autentičnim i jedinstvenim zapisima svakodnevnog života, društvene prakse, vrijednosti i značenja, koji su rezultat proizvodnje etnografija, tekstualnih zapisa i simboličkih analiza (npr. studija zajednice).

iii) Emancipacija žena i feministički pokreti trećeg vala, priznavanje rodnih razlika i nejednakosti, doveli su do nastanka feminističke znanosti. Služeći se feminističkom teorijom i emancipacijskim metodologijama, studiji

je se bave društvenim položajem i iskustvima žena i cilj im je kritika patrijarhalnih rodničkih odnosa koji podupiru strukturu ruralnog društva. Pažnja se pridaje ženskim prikazima ruralnog života, uz predanost dokumentiranju i propitivanju rodničkih odnosa i implikacija rodničke identiteta. Tako su nastale studije slučaja i kritički komentari rodinoga ruralnog života (npr. nedovoljnog priznavanja sudjelovanja žena u poljoprivredi).

iv) Na kraju, pojavio se i postmoderni i poststrukturalistički korpus stručnih tekstova kao rezultat povećane važnosti kulturnih atributa i prevrednovanja kulturnih tekstova u skladu s mjerilima znanstvenih spoznaja. Nadalje, sve je više jačao pritisak da se očuvaju i održe određene ruralne okoline i životni stilovi. U tim pristupima provodi se dekonstrukcija ključnih pojmova (npr. "zajednica", "ruralno"), radi isticanja raznolikosti društva i konstitutivne važnosti jezika. Pažnja se pridaje društvenoj raznolikosti i diskurzivnoj konstrukciji ruralnog društva i imaginacije. Ti pristupi impliciraju predanost dekonstrukciji prevladavajućih narativa o ruralnom životu (npr. kao produktivnom, idiličnom ili skladnom/sigurnom), predstavljanju višestrukih tumačenja ruralnosti i raznolikosti ruralnih skupina i njihovih nejednakih iskustava.

Premda trajna upotreba pozitivističkog i kvantitativnog pristupa pruža važnu primijenjenu i praktičnu dokumentaciju ključnih komponenti i potreba u suvremenim ruralnim društvima,⁹ u ovoj studiji odlučila sam primijeniti kvalitativne metode upotrijebljene u drugim spomenutim pristupima (hermeneutičkom, feminističkom, postmodernom i poststrukturalističkom). S obzirom na ciljeve ove studije (v. Uvod), ti su pristupi najprimjereniji istraživanju "za" ruralne žene ili "s" njima, a ne "nad" njima. Naime, smatram ih najprikladnijima za prikupljanje autentičnih i jedinstvenih zapisa o svakodnevnom životu žena, o društvenim praksama, vrijednostima i značenjima, kako bi se pokazala i razumjela raznolikost njihovih subjektivnih rodničkih iskustava i asimetrična priroda tih iskustava u ruralnim prostorima. To odgovara humanističkoj viziji antropologije, kojoj je cilj razumjeti ljudski život, društveni život ljudi i njihovu kulturu. Određenije

9 Premda je prednost kvantitativnih metoda kontekst anonimnosti, u kritikama se skreće pozornost na njihov unaprijed prihvaćen teorijski okvir, paradigmu objektivnosti, unaprijed definirane kategorije, bezinteresnu prirodu, na to da njihovi subjekti ostaju zbunjeni, otuđeni i neprijateljski raspoloženi; ističu se i njihova neobavezna i dekontekstualizirana objašnjenja (v. Harding, 1991.; Hartstock, 1987.; Haraway, 1988.; Fox Keller i Longino, 1996.).

rečeno, metoda promatranja sa sudjelovanjem sustavno se usredotočuje na svakodnevne glasove i one koje se inače ne čuje ili su prigušeni. Budući da se antropolozi često bave životom tzv. običnih ljudi, oni društvo vide odozdo, odakle se jasno osjeća moć i povlaštenost. U ovoj studiji pokušavam dakle objasniti ta iskustva, ponašanja, interakcije i društvene kontekste ne ostajući na statističkim postupcima i kvantifikaciji. Kvalitativne su metode neprocjenjive jer stvarnost života žena na seoskim imanjima i u ruralnim selima, u njihovoj privatnoj sferi, nije moguće otkriti službenim statističkim sredstvima. Osim toga, kvalitativne metode skreću pozornost na važnost i vrijednost i na formalne i na neformalne metode prikupljanja podataka. Štoviše, u istraživački proces ugrađena je osjetljivost na odnose moći i na refleksije o pozicionalnosti istraživača.

Kao i svaka druga metoda, i ova ima nedostatke. Jedan od njih su mali brojevi. Budući da je kvalitativno istraživanje po prirodi intenzivno, a često i dugotrajno, uobičajeno je osloniti se na male uzorke, zbog čega je teško izvoditi generalizacije. U skladu s tim, iskaze prikupljene u istraživanju koje je podloga ovoj studiji ne može se nazvati "reprezentativnima" za sve ruralne i seoske žene u Hrvatskoj. Štoviše, ova studija ni na koji način ne predstavlja svu raznolikost žena u Slavoniji niti prikazuje pun opseg njihovih težnji i percepcija. To je zato što se načini na koje se artikulira rod uvelike razlikuju u pojedinim društvenim kontekstima i u nekima od tih mjesta "načini činjenja i bivanja" mogu biti više ili manje sputani ograničenjima, kao što su fizički prostor, rod, dob, religija, etnička pripadnost, seksualnost itd. No ipak, istraživačke studije te vrste važne su zato što kvalitativno istraživanje omogućuje da dođemo do novih uvida i tragamo za iskustvima koja su posebna, a ne generička. Takve studije često se u široj znanstvenoj zajednici prihvaćaju samo donekle, jer se čini da u njoj prevladava mišljenje kako se valjanost može očekivati samo od velikih uzoraka. No, ovaj rad u bitnome zahvaća neka iskustva ruralnih i seoskih žena čiji se život do sada marginalizirao u *mainstream* analitičkim i empirijskim analizama u Hrvatskoj.¹⁰ Drugim riječima, cilj ove studije nije bio dati statistički reprezentativan profil ruralnih i seoskih žena nego pojačati razumijevanje i pridonijeti novim podacima.

Drugi je nedostatak to što su prikupljanje i bilježenje podataka mnogo manje standardizirani nego u drugim metodama. Pojmove valjanosti i pouzdanosti koje se koristi u kvantitativnom istraživanju stoga se ne može lako

10 Postoje i iznimke. Takva istraživanja navodim u šestom poglavlju, o ženama i ruralnom razvoju.

primijeniti (v. Golafshani, 2003.) jer je kvalitativna analiza po prirodi subjektivna. Stoga je izlaganje identiteta istraživača od presudne važnosti jer su oni aktivno uključeni u društvenu konstrukciju istraživačke stvarnosti. Vrijednosti, uvjerenja i životna iskustva istraživača utječu na konstrukciju pitanja u istraživanju, na prikupljanje podataka i na tumačenje nalaza (Campbell i Wasco, 2000.) i svega toga treba biti svjestan kako bi ona olakšala, a ne ometala kritičku analizu (Berger i Kellner, 1981.). O spoznaji da osobno nije samo neizbježan nego i neprocjenjiv aspekt istraživanja, govorim u trećem poglavlju. U tom poglavlju pokazujem kako u istraživačkim procesima treba ispitati i pozicionalnost, tj. sve aspekte istraživačeva identiteta, osobnog iskustva, društvene lociranosti i teorijske utemeljenosti; nadalje, treba ispitati interpersonalne i institucijske kontekste istraživanja i njihove utjecaje na istraživački proces (DeVault, 1999.; McCorkel i Myers, 2003.; Mauthner i Doucet, 2003.).

Etička razmatranja

Budući da se kvalitativno istraživanje često koncipira kao sondažno i teži ostvariti pristup dubljim razinama razumijevanja razloga i konteksta vjerovanja i djelovanja sudionika (Richards i Schwartz, 2002.), prikupljanjem kvalitativnih podataka može nastati nekoliko etičkih izazova. Kao prvo, u procesu razvoja odnosa u istraživanju, sudionici se mogu naći u posebno ranjivom položaju. Istraživač/ica neizbježno ima "moć i kontrolu nad koncipiranjem, planiranjem, provođenjem istraživanja i izvještavanjem o njemu" (Mauthner i Doucet, 1998., 139).¹¹ Kako bi se osiguralo da odnos između istraživača i sudionika ne bude hijerarhijski, istraživači često sudjeluju svojim osobnim iskustvima.¹² Neki istraživači tvrde da takvo uzajamno razotkrivanje u kojemu istraživač/ica i sudionik/ica razmjenjuju neke aspekte svojih iskustava pridonosi dubini i kvaliteti podataka (Daly, 1992.). Pitanja obaviještenog pristanka sljedeći su etički izazov jer je kvalitativni proces često fluidan i otvoren, pa okolnosti pristanka mogu biti nejasne i dvosmislene. U ovom istraživanju iznosila sam svrhu i potankosti u vezi s upitnikom i primijenjenim

11 Doduše, primjećuje se da i ispitanici imaju moć kad, na primjer, odbijaju intervju ili uskraćuju informacije. Nadalje, znatnu moć imaju i stoga što posjeduju znanje koje istraživač traži i mogu odrediti kolik će dio tog znanja otkriti i na koji način.

12 Ja sam se upustila u razotkrivanje kako bih "ostvarila ravnopravnost" iako sam se zbog toga katkad osjećala ranjivom (v. treće poglavlje o etnografskom sebstvu).

dubinskim intervjuom što sam bolje mogla, i usmeno i u pisanom obliku, svim njegovim sudionicima. Opisala sam kakve teme će se razmatrati i ponudila im mogućnost da iznesu sve što ih muči. Pitala sam ih da postavljaju pitanja o sadržaju istraživanja, o procesu intervjuiranja i o tome kako će se podaci upotrijebiti. Unatoč svim takvim pripremama, znanstvenici naglašavaju da se ne može uvijek znati što će isplivati tijekom kvalitativnog istraživanja. Na primjer, intervju bi mogao krenuti u novom smjeru na temelju onoga što je izgovoreno, a to bi moglo utjecati na privatnost sudionika u istraživanju (Suzuki Ahluwalia, Kwong Arora i Mattis, 2007., 302). Kvale (1996., 116) govoreći o toj temi navodi da bi "istraživač trebao biti svjestan i toga da otvorenost i prisnost za vrijeme razgovora može djelovati zavodnički i navesti ispitanike da otkriju neke informacije za koje bi potom mogli požaliti što su ih otkrili". To bi mogao biti slučaj i u ovoj studiji jer je raspravljanje o iskustvima često izazivalo snažne emocije (npr. tugu, sram, gnjev itd.) među mojim sudionicama, koje bi tada odlučile ili prekinuti razgovor o određenoj temi ili bi poslije požalile što su otkrile "previše". Kako je istaknuo Van Maanen (1983.), uloga iznenađenja u istraživanju ne smije se zanemariti i istraživači nikad ne mogu znati što mogu očekivati. U tim je slučajevima važno da ne iskorištavaju te emocije kako bi dobili "bogate" podatke nego da poštuju privatnost sudionika (Suzuki i sur., 2007., 312). S druge strane, kvalitativnim istraživačima teško je postaviti dobro definiranu granicu između situacija u kojima nedvojbeno provode istraživanje (npr. snimaju intervju) i onih u kojima jednostavno razgovaraju sa svojim informatorima (Marzano, 2007., 424). Priznajem da su neki neobavezni razgovori tijekom promatranja sudionika u ovoj studiji doista završili kao etnografski tekst jer su postali ilustracija neke tvrdnje koja je donijela dublji uvid. Moglo bi se ustvrditi da su ti korisni uvidi prikupljeni "neetički", ali u tim situacijama često je bilo nezgodno tražiti pristanak. Dakako, od planiranja studije do prikupljanja podataka i objavljivanja, etičko ponašanje nije fiksirano nego neprekidno mora reagirati na osobne, društvene i kontekstualne konstrukcije (Goodwin, Pope, Mort i Smith, 2003.), a kvalitativni istraživači u tim situacijama moraju biti oprezni.

Kao dio istraživačkog protokola, istaknula sam da će identitet sudionika u mojem istraživanju biti povjerljiv, iako istraživači ističu da su sudionici izloženi mogućnosti identifikacije, osobito u kvalitativnim studijama (Hammersley i Atkinson, 1993.). Prijepisi intervjuja nužno sadrže mnoge naznake o identitetu osobe, čak i kad ju je

istraživač “anonimirao”. Citati i kontekst svakako bi mogli dati dovoljno informacija da se sudionici prepoznaju, ili da ih drugi prepoznaju. Što se tiče tog pitanja, njihov identitet sam mogla prikriti samo tako što sam promijenila pojedinosti iz njihove biografije, tako da ih se u njihovoj zajednici ne može lako prepoznati. No, to nije bilo uvijek moguće, što govori o tome kako u svojem radu možemo “nenamjerno” ili “nesvjesno” učiniti ljude ranjivima. Iz tih razloga, zbog potencijalnog kršenja tajnosti i anonimnosti, morala sam izostaviti određene podatke, iz kojih bi se moglo zaključiti o identitetu osobe, ili je on bio očit iako je upotrijebljen pseudonim. Isticala sam također da je njihovo sudjelovanje posve dobrovoljno, a ako pristanu sudjelovati u istraživanju, mogu se u svakom trenutku povući. O (ne)dobrovoljnoj prirodi istraživanja raspravljam u trećem poglavlju, gdje govorim o etnografskom sebstvu. Što se tiče povlačenja iz istraživanja, samo jedna žena odbila je sudjelovati nakon što je ispunila upitnik jer je smatrala da ne bi znala odgovoriti na pitanja u intervjuu, a nekoliko drugih reklo su da nemaju vremena. Istaknuti član zajednice obećao je intervju, ali je odugovlačio i na kraju razgovor s njim nije obavljen.

U sljedećem odjeljku govorit će se o dvjema glavnim kvalitativnim metodama – *promatranju sa sudjelovanjem* i *kvalitativnoistraživačkim intervjuima*.

Promatranje sa sudjelovanjem

Etnografsko sudjelovanje pruža istraživačima jedinstvenu mogućnost da događaje dožive dok se zbivaju, da vide aktivnosti u njihovoj svakodnevnoj okolini i promatraju nijanse i suptilnosti svojstva interakcija (Descartes, 2007., 35) koje čine pozadinu obiteljskog života i života ruralne zajednice. Kao metoda, promatranje sa sudjelovanjem bilo je u mom istraživanju veoma važno jer mi je omogućilo da se “(1) uključim u aktivnosti primjerene situaciji, i (2) promatram aktivnosti, ljude i fizičke aspekte situacije” (Spradley 1980., 54). Promatranje sa sudjelovanjem koje provode istraživači sadrži nekoliko aktivnosti vezanih za prikupljanje podataka: (a) održavanje intenzivnog kontakta s članovima zajednice u kontekstu;¹³ (b) stjecanje razumijevanja jezika i razvijanje komunikacij-

13 Premda je terenski rad za ovu studiju obavljen 2002. i 2003. godine, kontakti s pojedinim osobama iz tih sela počeli su prije njega i trajali su godinama (v. treće poglavlje o etnografskom sebstvu).

skih metoda;¹⁴ (c) sudjelovanje u svakodnevnim, rutinskim i posebnim aktivnostima s članovima zajednice;¹⁵ (d) intervjuiranje i promatranje članova zajednice u raznim kontekstima; (e) bilježenje promatranja i vođenje terenskih bilježaka i (f) prenošenje razumijevanja implicitnih i eksplicitnih informacija (DeWalt i DeWalt, 2002.). Prednosti su te vrste promatranja u tome što istraživači mogu vidjeti ponašanje u prirodnom kontekstu koje pruža bolju mogućnost za određivanje onih aspekata ponašanja koje se ne može ustanoviti jednostavnim intervjuiranjem (tj. postavljanjem pitanja ljudima o njihovoj percepciji pojedine pojave). Nadalje, promatrački rad je i višeosjetilan (tj. potencijalno uključuje ono što vidimo, čujemo, mirišemo itd.) (Suzuki i sur., 2007., 307) te ne samo što daje vrijedne podatke nego i pojačava autentičnost etnografskog iskustva.

Kvalitativnoistraživački intervjui

Istraživači smatraju da su ciljevi kvalitativnoistraživačkih intervjua navodno ostvariti pristup iskustvima, osjećajima i društvenom svijetu sudionika (Fossey, Harvey, McDermott i Davidson, 2002.). Očito, prvenstveni je cilj dubinskog intervjuiranja “generirati podatke koji pružaju autentičan uvid u ljudska iskustva” (Silverman, 1993., 91). To odgovara jednom od glavnih ciljeva ove studije: proizvesti podatke koji ističu proživljena iskustva intervjuiranih s njihovih gledišta. U osnovi, provedba intervjua implicira sposobnost ne samo slušanja onoga što ljudi govore nego i sposobnost da se čuje ono što kažu i kakvo mu značenje pridaju. Intervju je kompleksna aktivnost. Kako piše Arendell (1997., 344): “Istraživač mora izvoditi nekoliko aktivnosti istodobno i biti ih svjestan. Razgovor s intervjuiranim, dijalog, mora se pomno pratiti; reakcije i pokušaji da se promijeni smjer razgovora moraju se pratiti, anticipirati i voditi... opća situacija mora se nadzirati, i logistički i emocionalno.” Otvoreni intervjui podrazumijevaju posebno zahtjevan emocionalni rad, jer intervju nije ograničen na uzak sklop pitanja nego često prijeđe u

14 Premda sam hrvatski jezik počela učiti 1986. godine, to nije moj materski jezik, što omogućuje da u odnosu istraživač – istraživani nastanu razlike u moći.

15 To je bio dobar način “uklapanja” koji je olakšavao istraživanje. To može biti i generativan proces jer etnograf često dobiva nov i neočekivan pogled na pojavu tako što u njoj sudjeluje (v. treće poglavlje o etnografskom sebstvu).

područja koja istraživač nije očekivao (Hoffmann, 2007., 323).

Intervjui u ovoj studiji bili su polustrukturirani, tj. planirani tako da pokriju uobičajen skup širokih tema koje omogućuju promjene rasporeda i oblika pitanja. Poslužila sam se jednostavnom, izravnom strukturom unaprijed određenog skupa pitanja koja sam postavila svim intervjuiranim osobama kako bih osigurala da na neke teme odgovore svi. U pravilu, nakon općenitijih pitanja slijedila su određenija i intimnija. Usto, spontano sam dodavala sekundarna pitanja kao reakciju na odgovore sudionika kako bih održala prirodan tijek konverzacije, što je ujedno bio dobar način da pokažem zanimanje za njihov život. Ta sondažna pitanja služila su mi da ohrabrim sudionicu da pojasni razne pojedinosti kako bi se postigla jasnoća i održala bliskost proživljenom iskustvu. U idealnom slučaju, te intervjuje može se opisati kao dubinske, razmjerno slobodnoga tijeka (premda ipak fokusirane), premda nije uvijek bilo tako. U nastavku ću razmotriti nedostatke i pozitivne ishode te vrste istraživanja. Uključila sam i zaključna pitanja u kojima se od sudionika traži da dodaju sve one informacije koje smatraju relevantnima i izražavam zahvalnost sudionicima za vrijeme koje su posvetili studiji.

Općenito moguća metodološka slabost intervjuiranja u tome je što bi intervjuirani mogao dati samo "službeni prikaz" onoga što misli da se trebalo događati, a ne o onome što se jest dogodilo (Becker, 1970.; Bourdieu, 1977.). S druge strane, sudionici ne moraju biti najbolji tumači svojih iskustava (zbog toga što su im tako bliska, nisu kadri potisnuti svoje vrijednosti i ne razumiju pozadinske strukture/obrasce). Istraživanje osobnoga uvijek je veliki izazov, to je "delikatno istraživanje", kako kaže Bar-On (1996., 20), jer je "značenje ljudskog života u našim rukama". U istraživačkom odnosu postoji neizbježna neravnoteža moći, čak i kad je istraživač predan etičkom i egalitarnom stajalištu (Hammersley i Atkinson, 1993.). Svaki pokušaj da se ta moć izjednači, primjerice davanjem informacija sudionicima, može stvoriti više pomutnje nego jasnoće. Suradnja na mnogo načina može prikriti stvarnu moć istraživača, koji nužno imaju nadzor nad istraživačkim procesom i proizvodom. Dakle, kao istraživači, moramo biti oprezni kada je riječ o metodama koje smanjuju udaljenost između istraživača i istraživanih jer one mogu imati više štetnih učinaka i mogu biti istančan oblik manipulacije. S druge strane, sudjelovanje u istraživanju te vrste nekim ljudima omogućuje da ih sasluša osoba koja

doista želi čuti njihovu životnu priču. Nema dvojbe da sudionicima može uvelike psihološki koristiti ta prilika da “kazuju svoju priču” najpozornijem mogućem slušaocu. Judith Butler (2005., 23) ustvrdila je da postajemo reflektivni ljudski sudionici onda kada nas drugi potiču da dajemo iskaze, iskaze koji dobivaju značenje s obzirom na društvenu dimenziju normativnosti. Stoga, istraživači čak tvrde da se može pokazati kako “slušanje i svjedočenje diskursu osobnih narativa” ima za intervjuiranog terapijski učinak (Birch i Miller, 2000., 194). Osim toga, intervjui nude ispitanicama “prostor” u kojem mogu “razmišljati, preformulirati teška iskustva i dati im nova značenja” (Birch i Miller, 2000., 190). Dakako, dubinski intervjui mogu sudionicima dati novo znanje, ili barem razumijevanje. Uz bolje samorazumijevanje, to znanje može uključiti i bolji uvid u društvene uvjete njihova života.

Nesporno je da je intervju, bez obzira na svoja terapijska svojstva i samorazumijevanje koje nudi, potencijalno nametljiva metoda. Sami sebe pozivamo u privatne svjetove, a sudionicima namećemo obavezu da odluče hoće li odbiti sudjelovati ili dogovoriti uvjete pristanka. U slučajevima pristanka Bourdieu (1996.) preporučuje aktivno i metodično slušanje kako bi se to *simboličko nasilje* što je više moguće ublažilo. Kao znak intelektualnog i emocionalnog sudjelovanja, preporučio je da se ispitivanoj osobi posveti potpuna pozornost i da joj se pružaju povratne informacije, jer dovoljan je trenutak nepažnje ili skretanje pogleda da se kod ispitanika izazove svojevrsna nelagoda. Na kraju, tradicionalni pristup u istraživačkom intervjuiranju sastojao se u tome da se ispitanike vidi kao pasivnu “posudu” iz koje istraživači uzimaju podatke (Holstein i Gubrium, 1995., 7-8). U ovoj studiji međutim ono se shvaća kao suradnički proces kojim ispitivač/ica i ispitanik/ica zajedno konstruiraju značenja (Ryen, 2001.). Intervju je interaktivan proces (Edwards, 1993.), ili, kako su ustvrdili Holstein i Gubrium (1995.), on je neizbježno interpretativno aktivna praksa kojom se stvaraju značenja. Takvo razumijevanje priznaje da postoji obostran utjecaj između istraživača i intervjuiranih te da se proces intervjua i sadržaj razvijaju iz promjena u kontekstu i “pregovaranju” između sudionika intervjua (Holstein i Gubrium, 1995., 65). U toj vrsti intervjua pretpostavlja se da je intervjuirani obaviješten i da ima moć djelovanja, tako da emocije, reakcije, osjećaji i iskustva istraživanih (i istraživača) neizbježno utječu jedni na druge, na vođenje istraživanja i na njegov ishod.

Terenski rad za ovu studiju obavljen je u šest sela u Slavoniji, u Vukovarsko-srijemskoj županiji,¹⁶ osnovanoj 1993., nakon što je Hrvatska stekla neovisnost. Županija je na krajnjem sjeveroistoku Hrvatske, na površini od 2454 km² između Dunava i Save, i sastoji se od povijesnih regija – Istočne Slavonije i Zapadnog Srijema. Vukovarsko-srijemska županija, kao rubno i granično područje hrvatske države, stoljećima je imala iznimno dinamičan povijesno-politički i društveno-gospodarski razvoj koji je ostavio veliki utjecaj na demografsku dinamiku i obilježja prostora (Živić, 2006., 13). Suprotno migracijskim obrascima iz prošlosti,¹⁷ novije statistike govore da je više ljudi emigriralo iz Županije nego što se u nju doselilo (s migracijskom ravnotežom od –281). Posljednje brojke govore da se ukupan broj stanovnika smanjio na 204.768 (sa 231.241 u 1991. godini) te da je gotovo 8000 više žena (muškaraca je 98.470 ili 48,1 posto, a žena 106.298 ili 51,9 posto). Premda se sela često prikazuje kao statične zajednice koje se ne mijenjaju, ona proteklih godina svjedoče o dramatičnim promjenama društvene strukture zbog globalizacije, migracija, rata, zbog utjecaja medija i tržišnih sila. Ukupna i prirodna depopulacija, demografsko starenje te sve izraženija urbano-ruralna polarizacija naseljenosti, ključni su dugoročni negativni demografski procesi u toj županiji (Živić, 2006., 189). Dugotrajna vojna okupacija (1991.–1998.) usporila je procese obnove koji su bili nužni jer je Županija pretrpjela najtragičnije posljedice i najteže gubitke.¹⁸ U vrijeme Domovinskog rata (1991.–1995.), 50 posto Županije okupirala je Jugoslavenska narodna armija i ljudi su prognani iz 54 naselja (64 posto stanovništva Županije). Usto, zbog rata je poljoprivredni sektor izgu-

16 Informacije u toj županiji preuzete su iz sljedećih izvora: Buljan (2000.); <http://www.vukovarsko-srijemska-zupanija.hr>; Statistički godišnjaci DZS-a 1991., 2001., 2003., kao i Statistička izvješća 1166 i 1167, ako se drukčije ne navodi.

17 Od 19. do sredine 20. stoljeća Hrvati katolici iz drugih regija (npr. iz Gorskog kotara, Like, Dalmacije, Hrvatskog zagorja, Bosne i Hercegovine) iz ekonomskih razloga migrirali su u tu županiju. Budući da se velik dio površine Županije (62 posto) sastojao od obradivog zemljišta i stoljetnih šuma, velikim djelom hrastovih (28 posto), ljude je privlačilo prirodno naslijeđe te regije kako bi pobjegli od gladi.

18 Usporedbe radi, BDP po glavi stanovnika u najbogatijoj hrvatskoj županiji, Gradu Zagrebu, iznosio je 71.111 kuna (9605 eura), više nego trostruko od BDP-a po glavi stanovnika u Vukovarsko-srijemskoj županiji (najsiriromašnjoj), koji je 2002. godine iznosio 23.400 kuna (3160 eura) (Bejaković i Kaliterna Lipovčan, 2007., 14).

bio mnogo plodne zemlje, a došlo je i do propadanja velikih samoupravnih zadruga i agroindustrijskih kombinata. Predvidljivo je da je društvena isključenost najraširenija u Slavoniji, gdje je udio isključenih između 14,1 posto i 30,7 posto, što je iznad nacionalnog prosjeka (UNDP, 2006., 31). Autori izvješća zaključuju da razloge ne treba tražiti samo u relativno velikom udjelu ruralnog (niskoobrazovanog) stanovništva nego i u životnim uvjetima specifičnim za istočne dijelove zemlje, koji su ekonomski reintegrirani samo u maloj mjeri, što je neizravna posljedica golemih ratnih razaranja u tom dijelu Hrvatske.

Sela u Vukovarsko-srijemskoj županiji uglavnom su velika, s po nekoliko tisuća stanovnika (samo ih je šest s manje od 300 stanovnika). Stoga, mnoga sela imaju dobru infrastrukturu u usporedbi s drugim županijama, npr. Istarskoj, gdje su čak 564 sela s manje od 300 stanovnika. Vukovarsko-srijemska županija ima 84 naselja, od čega pet gradova (Vukovar, Županja, Ilok, Vinkovci i Otok) i 26 općina. Postoje 43 doma zdravlja, 44 poštanska ureda i 50 župa¹⁹ (Hrženjak, 1993.). Prema podacima Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa iz 2011. godine, Vukovarsko-srijemska županija ima 18 vrtića, 54 osnovne škole i 16 srednjih škola.²⁰ Poljoprivredne zadruge također su dio socijalne i tehničke infrastrukture te su na svoj način značajne i važan su izvor potpore. U selima diljem Hrvatske postoje 184 poljoprivredne zadruge,²¹ od čega čak 25 u Vukovarsko-srijemskoj županiji; ima ih u selima gdje su poljoprivredne djelatnosti dobro zastupljene (prema Štambuk i Mišetić, 2002.). Etnički sastav stanovništva u Županiji bio je 1991. godine sljedeći: 68,4 posto Hrvata, 19,7 posto Srba i 11,95 posto manjina – Rusina, Ukrajinaca, Slovaka, Mađara i drugih. Prema statističkim podacima za 2001. godinu, udio Hrvata povećao se na 78 posto. Od svih županija u Hrvatskoj, Vukovarsko-srijemska županija i dalje ima najveću manjinsku skupinu (gotovo 20 posto), koja se uglavnom sastoji od Srba (80 posto).²² U pogledu vjeroispovijesti, prema statističkim podacima za 2001. go-

19 Mnogi simboli kršćanstva i postojanje dioceze u Cibali već u 3. stoljeću svjedoče da je kršćanstvo na području današnje Županije već tada bilo prihvaćeno.

20 Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Source of Verification, Zagreb 2011. Izvor potvrde: www.mzos.hr.

21 Taj broj ne uključuje sve poljoprivredne zadruge, jer članstvo nije obvezatno.

22 Prema popisu stanovništva 2001. godine, približno devet desetina (89,63 posto) ukupnog stanovništva u Hrvatskoj činili su Hrvati.

dinu, 78,18 posto su rimokatolici, 15,4 posto pravoslavni, a 1,39 posto muslimani.²³

Tradicionalni život i kultura Županije vrlo je značajna, raznolika i bogata. Šokci, autohtono katoličko hrvatsko stanovništvo predstavljaju temeljna tradicionalna kulturna obilježja te regije. Sela su uglavnom duga i u obliku križa (†) ili dvostrukog križa (‡), pri čemu glavna ulica slijedi tok Save. Župna crkva,²⁴ važno društveno okupljalište, smještena je u središtu sela, a na raskrižjima, na ulazu i izlazu iz sela te na poljima izvan sela nalaze se kapelice i raspela. Tradicionalno, kuće su u Slavoniji gusto raspoređene, jedna uz drugu, i gotovo jednake. Premda se mnoge novije kuće ne grade na taj način, većina kuća u glavnoj ulici uklapa se u taj obrazac. Jedno krilo kuće (obično dvije sobe) gleda na ulicu, a ostali dijelovi kuće, uključujući hambare, staje, dvorište itd., skriveni su od pogleda i prostiru se daleko iza visokih zatvorenih vrata. Kao posljedica toga prostor u kojemu žene provode veći dio dana – srž svakodnevnih kućnih aktivnosti – skriven je od pogleda javnosti. U usporedbi s tim ono što se događa na ulici vrlo je vidljivo, jer je topografija tla u tim područjima tipično ravna pa ništa od onoga što se događa na tim dugim ulicama ne prolazi neprimijećeno.

Istraživanje za ovu studiju provedeno je u selima koja su vrlo blizu granice s Bosnom i Hercegovinom: Gunja (5033 stanovnika), Bošnjaci (4653), Drenovci (7424), Posavski Podgajci (1568), Rajevo Selo (1407) i Račinovci (982) – prema statističkim podacima za 2001. godinu. Većina sudionika u mojem istraživanju potječe iz Gunje i Posavskih Podgajaca zbog mojih poznanstava – naime, u tim selima žive moja svojta i prijatelji.²⁵ Podaci o nacionalnosti i vjeri dostupni su samo za općine (tj. za Bošnjake, Drenovce i Gunju). Prema popisu stanovništva 2001., Hrvati čine 98,69 posto stanovništva u Bošnjacima, 87,03 posto u Drenovcima, a u Gunji taj postotak pada na 64,3 posto. Slično tome u Bošnjacima je katolika 98,37 posto, u Drenovcima 87,26 posto, a u Gunji 63,56 posto.

23 U Hrvatskoj se 2001. godine 87,83 posto stanovnika izjasnilo rimokatolicima, 4,42 posto pravoslavcima, a 1,28 muslimanima u usporedbi sa 76,64 posto rimokatolika, 11,12 posto pravoslavnih i 1,15 posto muslimana 1991. godine.

24 Sada je župna crkva često jedina društvena institucija u selu i u mnogim je zajednicama svećenik jedina osoba koja može poticati i usmjeravati društvene inicijative.

25 Istraživački uzorak (oni koji su ispunili upitnik i sudjelovali u intervjuu) sadrži 67 žena i 14 muškaraca: Gunja – 21 žena, 10 muškaraca; Posavski Podgajci – 28 žena i 3 muškarca; Rajevo Selo – 12 žena; Drenovci – 2 žene; Bošnjaci – 3 žene i 1 muškarac i Račinovci – 1 žena.

Istraživanje za ovu studiju na početku je uključivalo strukturirane upitnike s demografskim podacima. Upitnici su se dijelili pojedinačno, ali bili su jednaki, s fiksnim stavkama o demografskim obilježjima sudionika, kao što su dob, mjesto rođenja, stambene prilike, veličina kućanstva, bračno stanje, zaposlenost i karijera, naobrazba, broj djece i njihova dob, bračni staž, nacionalnost, članstvo u organizacijama, vjeroispovijest i životni standard. Uključena su i opća pitanja o infrastrukturi sela i socioekonomskim uvjetima. Osim što daje važne informacije o ruralnom životu, obrascima stanovanja i kvaliteti života, upitnik je pružio mogućnost da se uspostavi stanoviti odnos, a i dobar način da se ispitanicima postavi pitanje žele li sudjelovati i u intervjuu. Svrha tih detaljnijih, otvorenijih, dubinskih intervjuja, kao dopune upitniku, bila je istražiti razna rodna pitanja (npr. o obiteljskom životu, socijalizacijskim praksama, osobnim životnim odlukama, percepciji ženstvenosti/mušкости u ruralnim područjima, idealnoj ženstvenosti/mušкости, podjeli rada u kućanstvu, rodnim ulogama i očekivanjima, obrazovanju i radnom iskustvu, ženskim pravima i težnjama, donošenju odluka, sukobima, zaprekama itd.). Intervjui su bili polustrukturirani i obrađivali su niz unaprijed određenih područja, ali nijedan nije bio uniforman i svaki je išao vlastitim tijekom, ovisno o gledištima i očekivanjima pojedinih ispitanika.

Odabrane upitnike nakon kojih su slijedili intervjui ispunilo je 67 ruralnih i seoskih žena i neki od muževa (14) u njihovim domovima. Žene koje sam intervjuirala bile su u dobi od srednjih dvadesetih do srednjih osamdesetih pa je bilo moguće steći uvid ne samo u trenutačna stajališta o ulozima žena u poljoprivrednom/ruralnom životu sela nego i istražiti njihovo proteklo sudjelovanje u njemu.

Žene u uzorku većinom su bile u svojim tridesetim (42 posto) i četrdesetim godinama (24 posto). Prosječna dob bila je 47,4 posto (v. tablicu 1). Većinom su bile udane (85 posto) ili udovice (12 posto) (v. tablicu 1). Uzorak nije uključivao parove koji žive zajedno ni razvedene osobe. Velika većina žena udala se relativno rano.²⁶ Naime, trećina (21) se udala prije svoje dvadesete godine, a dvije petine udale su se u dobi između dvadesete i dvadeset pete. Sve žene uzele su muževljevo prezime – osim jedne, koja je svoje prezime zadržala i dodala muževljevo (objasnila je da nema braće koja bi održala obiteljsko prezime). Nijedan

26 Prema podacima za 2008., na državnoj razini žene se u prosjeku udaju u kasnijoj dobi (26,8 godina), a za muškarce ona iznosi 29,7 godina. Ta dob za žene postojano raste – od 21,6 godina 1970. do 25,3 godine 2000. (DZS, Žene i muškarci u Hrvatskoj, 2010., str. 15).

muž nije uzeo ženino prezime.²⁷ Samo pet žena u uzorku bile su starije od muža (između dvije i 11 godina), a ostale su bile mlađe. Ukupno, u uzorku je bilo 74 kućanstva (ako je intervjuiran bračni par iz istog kućanstva, ono se brojilo jedanput). Oko trećine svih kućanstava (25) bila su proširena kućanstva, tj. s više od dvije generacije – s bakom i(li) djedom, roditeljima ili roditeljem i djecom. Većina kućanstava (20) imala je po četiri člana, a prilično velik broj (19) imao je između šest i osam članova. Kao odraz prevlasti tradicionalnih obiteljskih struktura u tim selima, polovica žena imala je dvoje djece (50,7 posto), a četvrtina (25,3 posto) troje. Samo tri žene nisu imale djece; jedna je još bila neudana, a ostale dvije nastojale zatrudnjeti. Većina sudionika (85) u istraživanju je rimokatoličke vjere (93,4 posto). U uzorku je bio i pravoslavni par, tri muslimana i jedan ateist.

Malo više od četvrtine žena (18) završilo je osnovnu školu, a 10 ih je završilo samo između jednog i šest razreda osnovne škole. Nešto više od 40 posto žena (28) završilo je srednju školu, a manje žena (10) u uzorku steklo je višu i visoku naobrazbu (v. tablicu 1).²⁸ Najstarija žena u uzorku, stara 84 godine, bila je nepismena. Premda je postotak nepismenih na državnoj razini 2001. godine bio 2,8 posto, postotak nepismenih žena u Vukovarsko-srijemskoj županiji penje se na 5,16 posto.²⁹

27 U tim krajevima vrlo je česta upotreba (nominalnih) pojmova srodstva (npr. snaha, svekrva, kuma, kum, tetka, tetak itd.) među rodbinom, kao i među ljudima koji nisu u rodu. Obično ih se upotrebljava (gotovo isključivo) kao oznaku srodstva, što govori o važnosti i središnjem mjestu srodstva u tim ruralnim prostorima. Osobna imena rijetko se upotrebljavaju, jer upotreba pojmova srodstva izražava i istodobno ističe jedan aspekt očekivanih kodova ponašanja.

28 To je u skladu s dostupnim statističkim podacima za 1991. (kada su statistički podaci posljednji put diferencirani prema urbanim i ruralnim područjima): prosjek žena starijih od 15 godina u ruralnim područjima ima znatno nižu razinu višeg i visokog obrazovanja (2,6 posto) u usporedbi s prosjekom žena u urbanim populacijama (12,3 posto). U skladu s tim, prosjek žena u ruralnim populacijama koje nemaju nikakvu školu (11,7 posto) znatno je viši od prosjeka za žene u urbanim populacijama (4,1 posto) (Statistički izvještaj DZS-a 1994., br. 884).

29 Na državnoj razini, postotak nepismenih žena postojano pada od 1953. godine, sa 22,4 posto na 2,8 posto 2001. godine, dok je kod muškaraca pao sa 9,3 na 0,7 (DZS, Žene i muškarci u Hrvatskoj, 2010., 26). U usporedbi s tim, razine nepismenosti uvijek su više u ruralnim područjima, jer statistički podaci za 1991. pokazuju da je postotak nepismenih žena starijih od 15 godina u ruralnim populacijama bio 8,4, u usporedbi s postotkom nepismenih žena u urbanim populacijama od 2,3 posto (Statistički izvještaj DZS-a 1994., br. 884).

Četvrtina žena (17) u uzorku bile su zaposlene,³⁰ više od trećine (24) nezaposlene,³¹ a petina (14) je bila neaktivna.³² Nadalje, gotovo petina (12) izjavljuje za sebe da su seoske žene/neplaćene kućanice (v. tablicu 1). Dakle, bilo je u nekim slučajevima teško odrediti status zaposlenosti jer mnoge žene uključene u uzorak imaju više uloga. U skladu s tim te se brojke prije svega temelje na njihovu prvom odgovoru na pitanje o zaposlenosti, premda se u daljnjim razgovorima otkrilo koliko je njihov život kompleksan i koliko različitih vrsta rada obavljaju. Na primjer, iako su mnoge od njih “neaktivne” zbog veće životne dobi, ipak znatno pridonose svojim (seoskim) kućanstvima, ali za taj rad nisu plaćene. Štoviše, mnoge su za sebe spontano rekle da su “domaćice”, no u terenskom radu ubrzo je postalo jasno da se bave raznim vrstama rada u “sivoj” ekonomiji, ručnim radom i povremenim poslovima kako bi “pokrpale” kućni budžet (što čine i zaposlene žene kad nisu na službenom radnom mjestu) te radom na imanju. Žene koje su službeno zaposlene obično imaju posao koji se općenito može opisati kao produžetak njihove ženske uloge koja ističe kućevnost (npr. medicinska sestra, kuharica, spremačica, učiteljica, cvjećarica, trgovkinja), a samo su tri žene spomenule zanimanja koja nisu stereotipno ženska (npr. odvjetnica, poštarica).³³

30 Samo jedna od tih žena bila je zaposlena na skraćeno radno vrijeme, što se podudara s podacima na državnoj razini, prema kojima je udio zaposlenih žena sa skraćenim radnim vremenom vrlo nizak (12,5 posto 2010. godine, v. Eurostat).

31 Ističe se da je najveći problem u Hrvatskoj nezaposlenost žena, posebno niže obrazovanih žena (Vojinić, 2006., 274).

32 U poredbene svrhe, prema preliminarnim podacima Hrvatskoga zavoda za statistiku (vidi Mjesečni statistički bilten DZS-a, kolovoz 2011.), radno aktivnog stanovništva u Hrvatskoj u srpnju 2011. bilo je 1,713.821. Od tog broja, 1,426.226 osoba bilo je zaposleno, a 658.980 (46,2 posto) bile su žene. Službena stopa nezaposlenosti u srpnju 2011. iznosila je 16,8 posto, pri čemu je stopa nezaposlenosti žena bila 19 posto, a muškaraca 14,8 posto.

33 Istraživači su pokazali da su žene na obiteljskim imanjima niže obrazovane od muškaraca i da su žene koje imaju srednju ili visoku naobrazbu kvalificirane uglavnom za nepoljoprivredna zanimanja (Ilak Peršurić i Žutinić, 2008., 48).

Obilježje	Žene (N=67)	Muškarci (N=14)
Dob (u godinama)		
Prosječna	47,4	47,6
Raspon	26–84	35–75
Mjesto rođenja		
Hrvatska	38	9
Bivša Jugoslavija*	28	5
Drugo	1	
Bračno stanje		
Udana/oženjen	57 (85%)	14
Udovica	8 (12%)	
Neudana	2 (3%)	
Obrazovanje		
Nepismena	1 (1,49%)	–
1–6 razreda	10 (14,9%)	2
Osnovna škola	18 (26,8%)	2
Srednja škola	28 (41,7%)	7
Više i visoko obrazovanje	10 (14,9%)	3
Zaposlenost		
Zaposlen(a)	17 (25,3%)	8
Nezaposlen(a)	24 (35,8%)	3
Neaktivna/an	14 (20,8%)	3
Seoske žene / neplaćene kućanice	12 (17,9%)	

* Treba napomenuti da je znatan broj tih osoba rođen u susjednom Brčkom (gdje se nalazi najbliža bolnica) u Bosni i Hercegovini, ali odrasle su u Hrvatskoj.

Tablica 1.

Glavna demografska obilježja uzorka

Više od trećine sudionika u istraživanju (28) opisalo je svoj životni standard kao vrlo nizak, siromašan, grozan, težak i na rubu preživljavanja. Više od dvije petine (35) opisalo ga je kao srednji, zadovoljavajući i adekvatan, a samo petina (18) rekla je da je dobar. Sve u svemu, to je prilično tmurna slika jer je vrlo malo sudionika (uglavnom zaposleni parovi) izjavilo da im je životni standard dobar i da si mogu priuštiti odlazak na more. U istraživanju o kvaliteti života diljem Hrvatske, negativne ocjene o teškoćama dosljedno su se izricale u Vukovarsko-srijemskoj županiji o sljedećim indikatorima: i) mjesečna srednja vrijednost ekvivalentnog prihoda kućanstva; ii) postotak kućanstava u kojima nitko nije zaposlen ali je prema dobi radno sposoban; iii) teškoće u ispunjavanju obiteljskih obaveza zbog vremena provedenog na poslu; iv) optimizam u pogledu budućnosti i v) osjećaji otuđenosti (Japec i Šućur, 2007.).

Premda se moje istraživanje uglavnom bavilo ruralnim i seoskim ženama, i muškarce se pitalo žele li sudjelovati u studiji zbog relacijske prirode roda, kako bi se bolje razumjeli načini na koje se rod konstruira. Istraživanje je uključilo i razdoblja terenskog rada s ruralnim i seoskim ženama i djevojkama u manje strukturiranim okružjima koja su olakšala razumijevanje njihovih iskustava i životâ, npr. pomaganje ženama u kućanskim poslovima ili pripremanje i sudjelovanje u događajima u zajednici, kao što su gozbe i blagdani, obredi zrelosti (npr. krštenja, vjenčanja i sl.) i drugo. Vodila sam i dnevnik terenskog istraživanja u kojem sam razmatrala pitanja povezana s istraživanjem; morala sam domišljati svoju prisutnost na terenu i prikazati kako bi moje pretpostavke, osjećaji, pristranosti i očekivani ishodi mogli utjecati na moje interpretacije i reprezentacije ženskih iskustava (Harding, 1987.; De Vault, 1990.).

Ispunjavanje upitnika i intervjui događali su se u dva različita doba godine (zimi i ljeti) jer tada ima manje posla pa je to vrijeme pogodnije za ljude u ruralnim područjima. "Vidjeti svijet njihovim očima" za mene je značilo imati mogućnost razgovora nasamo sa svakim sudionikom, ali to je u nekim slučajevima bilo nemoguće, čak i kad sam zahtijevala. To se događalo iz dvaju razloga: prvo, u zimskim mjesecima intervjui su obično vođeni u prostoriji s peći na drva u kojoj su se okupljali i drugi članovi obitelji kako bi se ugrijali. Premda su spontanijim sudjelovanjem često davali razne vrijedne uvide, njihova prisutnost poticala je davanje "prihvatljivih" i "prikladnih" odgovora intervjuirane osobe, koji su odražavali uobičajene rodne norme u tim ruralnim prostorima. Taj se scenarij nije mijenjao ni u ljetnim mjesecima, kad su se intervjui vodili većinom vani; često bi netko u blizini slušao, što je nedvojbeno povezano s njihovim shvaćanjima i razumijevanjem privatnosti. Dakako, osjećaj ili uvjerenje da je neke stvari bolje obavljati u privatnosti nego javno nije univerzalan. No ipak, "fokusne skupine" nisu bile norma; više od polovine intervjua bili su privatni i u njima se izražavaju nijanse, (ne)dosljednosti i dublja osobna značenja rodničkih iskustava. Štoviše, neki parovi izjavili su kako žele da ih se intervjui zajedno (što je vjerojatno mjera praćenja i nadzora), i to se također pokazalo produktivnim. Premda nije bilo planirano, intervjuiranjem para umjesto pojedinca mogla sam čuti obje strane i steći dojam o interakcijama i unutarnjoj dinamici kućanstva te o načinu na koji pojedinci dogovaraju svoje potrebe unutar općih ciljeva kućanstva.

Daljnji biografski podaci o nekim sudionicima mogu se pronaći u poglavljima u kojima sam nastojala poduzeti

sve moguće kako bih očuvala anonimnost. Kako bih se što više približila svakodnevnom životu ruralnih i seoskih žena, predstavljam neuređene citate i izvatke i iz formalnih intervjua i iz neformalnih razgovora. Odabrala sam ih zbog toga što se u njima jasno ističu rodna iskustva sudionika i načini na koje oni "čine" ženstvenost/muškost u tim ruralnim prostorima Slavonije, iako mi je jasno da ni moj odabir nije lišen utjecaja mojih vrijednosti. Gotovo svi intervjui zabilježeni su sa znanjem i usmenim pristankom sudionika u istraživanju. Potom su intervjui prepisani riječ po riječ, uključujući intonaciju, izraze emocija i stanke. Shvaćajući da se informacije i nijanse gube kad se usmeni podaci pretvaraju u tekst (Polkinghorne, 2005.), izvela sam sve prijepise tako da očuvam elementarnu razinu podataka, bez generalizacija, prosudaba i interpretacija, tako da drugi mogu preslušati i provjeriti zvučne zapise i vidjeti kako je istraživačica prešla s promatranja i naracije na teme i interpretaciju (Suzuki i sur., 2007., 301).